

ZEVEN ITALIAANSE VOSSEN

JOS HOUTSMA

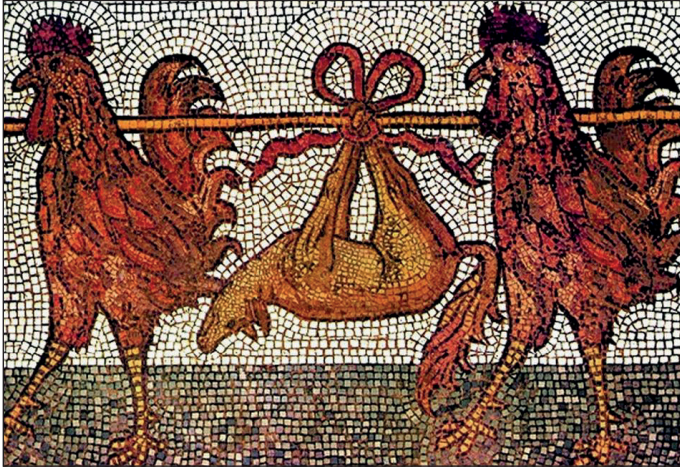
In *Tiecelijn*, 11 (1998) heeft Jozef Janssens de aandacht gevestigd op een drietal middeleeuwse, Italiaanse afbeeldingen van een vos met twee hanen. Een fraai mozaïek, waarschijnlijk daterend uit 1141, treft men aan in de domkerk van Santa Maria en San Donato in Murano. De vos hangt aan een stok en wordt gedragen door twee hanen die elkaar triomfantelijk aankijken. Ze trappen op de snuit en de staart van hun slachtoffer (afb. 1).

Afb. 1.

Een ander mozaïek bevindt zich in de San Marco (afb. 2). Dit mozaïek is zeventiende-eeuws, maar wordt beschouwd als een replica van een verloren gegaan mozaïek uit de vroege elfde eeuw.

De waarschijnlijk oudste nog bestaande afbeelding van dit thema vindt men in de beroemde Porta della Pescheria van de kathedraal in Modena, daterend van vóór 1135. Twee strenge, of misschien liever triomfantelijke hanen dragen een baar weg waarop een vos ligt, opgerold als een hoopje ellende (afb. 3).

Afb. 2.

Afb. 3.

Maar er is nog meer. Kenneth Varty, die in 1991 zijn licht heeft laten schijnen over de scène van de vos en de hanen, memoreert behalve Murano, Venetië en Modena, ook afbeeldingen uit Ravenna en Verona.¹ Het mozaïek uit de San Giovanni Evangelista in Ravenna zou uit het begin van de dertiende eeuw stammen, en toont twee verbaasde hanen en een deerniswekkende vos die met een ketting aan een stok is bevestigd (afb. 4).

De San Zeno in Verona brengt de scène met de hanen niet minder dan drie keer in beeld. Eén fungeert als sluitsteen in een fries boven de ingang van de crypte (afb. 5).

Afb. 4.

Afb. 5.

De tweede in een fries daar niet ver vandaan (afb. 6).

Afb. 6.

De derde bevindt zich in een fries aan de gevel (afb. 7).

Afb. 7.

De afbeeldingen worden toegeschreven aan Adamino da San Giorgio, die actief was in het begin van de dertiende eeuw.

Zeven afbeeldingen, exponenten van een interessante iconografische traditie, met hanen die naar rechts marcheren, naar links, of elkaar enigszins beteuterd aankijken. De vos is op diverse manieren afgebeeld, maar het lijkt in alle voor-

stellingen dat er weinig leven meer in de brouwerij is: hij is een jachtbuit die door de hanen wordt weggedragen.

Met onze *Vos Reynaerde* zijn deze Italiaanse afbeeldingen niet in verband te brengen. Maar als in de literatuur melding wordt gemaakt van de Italiaanse vossen, dan worden ze steevast in verband gebracht met een van de branches van Franse *Roman de Renart*: de *Mort et Procession Renart* – het gegeven dat diverse Italiaanse afbeeldingen nogal wat ouder zijn dan de tekst van de *Mort et Procession* (die dateert van circa 1205) wordt dan genoemd als aanwijzing dat verhalen over de vos al in omloop waren ruimschoots voor ze hun literaire vorm vonden.

Maar is dat houdbaar?

De *Mort et Procession* is een exuberant verhaal waarin de schijndood van Reynaert breed wordt uitgemeten. Een hoogtepunt vormt de beschrijving van de rouwstoet waarmee de vos ten grave wordt gedragen. Ik citeer de fijne vertaling van Paul van Keymeulen:²

Op 't eind, Nobel, met vaste stem,
 liet roepen Bruin, de beer, bij hem
 en zei: – Ga waar de pijnboom staat
 en er een graf voor Reynaert graaf.
 Met alle eer wordt Rein als held
 door ons ter aarde daar besteld.
 Daarom nu, vriend, ga en voer snel
 mijn wensen uit en mijn bevel.
 – 't Bevel, zei Bruin, wordt uitgevoerd,
 al ben ik tot de dood ontroerd
 en velen, Sire, hier met mij.
 – Edele Canteclaer, neem gij
 het wierookvat en zegen 't graf
 waar Rein voortaan liggen zal.
 Brichemer en meester Belijn,
 zullen de doodskistdragers zijn
 van vast de nobelste baron
 die ooit leefde onder de zon.
 Ysengrijn, vriend bij Rein aan huis,
 zal dragen 't gouden statiekruis.
 Voor ieder is bedacht een taak:
 de geit zal op de trommel slaan
 en zal roffelend vooropgaan.
 Meester Ferrant, het sterk pakpaard,

speelt op de harp voor ons plezier
 als zanger en als harpenier
 iets uit zijn Keltisch repertoire.
 Ik wil het onverwijld aanhoren
 Brandende kaarsen zullen dragen
 Cuwaert, de haas, en Tybaert, de kater,
 en samen met hen, Hubert, de wouw,
 want zij waren Reynaert trouw.
 Als in beweging komt de stoet,
 luiden de muizen als laatste groet
 de klokken. Zo luidt mijn verlangen.
 De aap zal niet de aap uithangen
 als Bernard de kist laat nederdalen.
 Geen ander wordt die taak gelaten.
 Terstond worden Nobels bevelen
 uitgevoerd door al die edelen.
 Met veel luister en vertoon
 dragen zij plechtstatig schoon
 het lichaam met het hoofd ontbloot.
 Bruin, de beer, met zijn sterke poot
 heeft de kuil al uitgegraven
 die worden zal Reynaerts grave.
 Naast het graf wordt de baar gezet
 die met een groen vool is bedekt.
 En als de vool is weggenomen
 heeft Brichemer Rein bij 't hoofd genomen.
 Belijn, de ram, al was hij stram,
 Reynaert bij zijn benen nam.
 Al in de grafkuil onverveerd,
 zoals Bernard 't hen had geleerd,
 laten ze Reynaert plechtig neer.
 De kapelaan laat zonder dralen
 wijwatervat en kwispel halen
 en zegent Rein met heilig water
 opdat de duivel hem niet later
 uit zijn graf zou komen trekken.

Met een vos als jachtbuit is dit alles niet gemakkelijk in verband te brengen.
 Beelden onze Italiaanse vossen dan misschien een verhaal uit dat bestond naast
 of voorafgaand aan de ons bekende avonturen van Reynaert? Ondenkbaar is dat

niet. Uit het Zuid-Franse Lescart kennen we een mozaïek uit de eerste helft van de twaalfde eeuw waarop de wolvin Hersent aan de staart van een ezel is gebonden, een gebeurtenis die wordt verhaald in de vroegdertiende-eeuwse branche VIII van de *Roman de Renart*, vers 147-150.³ En er zijn misschien zelfs een paar vroege afbeeldingen van vos en hanen die gemakkelijker dan de onze met de *Mort et Procession* in verband zijn te brengen. Varty noemt het portaal van de Saint Ursin de Bourges, van rond 1100 (afb. 8), maar zeker is dat allerm minst: wat we zien is een moeilijk identificeerbaar dier dat vervoerd wordt op een karretje, getrokken door twee stuks pluimvee:

Afb. 8.

Nathalie Le Luel vermeldt een soortgelijke afbeelding ingemetseld in de muur van de kerk van Mionnay in de Ain van eind elfde, begin twaalfde eeuw.⁴ En in de kathedraal van Vercelli moet tot in de achttiende eeuw een (elfde- of twaalfde-eeuws) mozaïek aanwezig zijn geweest waarop – volgens een beschrijving uit 1676 – een schijndode vos was afgebeeld, gedragen door kippen, voorafgegaan door hanen met kruis, wierook en wijwaterkwast en gevolgd door een toom kippen.

Maar is het echt nodig voor onze Italiaanse vossen onze toevlucht te nemen tot een hypothetische niet overgeleverde Reynaertscène? De echte reden waarom de vos als jachtbuit van twee hanen zo vaak in Italiaanse kerken is afgebeeld, is ongetwijfeld de aantrekkelijke allegorische betekenis van de scène. Hanen zijn

immers het zinnebeeld bij uitstek van waakzaamheid, en als een dode vos door hen in triomf wordt weggedragen, dan wordt daarmee in een overtuigend beeld tot uitdrukking gebracht dat bedrog het altijd tegen waakzaamheid moet afleggen.

NOTEN

1 Kenneth Varty, 'Les Funerailles de Renart le Goupil', in: *A la recherche du roman de Renart / Tome II*. New Alyth, Pertshire, Scotland, 1991, p. 361 e.v. Paul Wackers was zo vriendelijk mij op Varty's werk attent te maken.

2 *Tiecelijn*, 13 (2000) 4, p. 173-197, citaat p. 191-193.

3 De gangbare interpretatie; zie voor die van Kenneth Varty zijn artikel 'La Mosaique de Lescart et la Datation des Contes de Renart le Goupil', in: *A la recherche du roman de Renart / Tome II*. New Alyth, Pertshire, Scotland, 1991, p. 318 e.v.

4 Nathalie Le Luel, 'Imiter les hommes pour mieux servir d'exemple: l'utilisation de fables animales dans le décor monumental des églises et cloîtres romans', in: *Histoire de l'Art 81* (2017), p. 20.